

FELFELÉ A PÁLYÁN HAZAI OKTATÓI-KUTATÓI KARRIERÁLLOMÁSOK

Bazsa György

DSc, professor emeritus, Debreceni Egyetem
bazsa@unideb.hu

Az egyetemi/akadémiai (egyesítő angol szóhasználatlaltal *academic*) életpálya – a szó jó értelmében vett *karrier* – ambíciókra és célokra épül, eredményekre és teljesítményekre alapoz, és az azokból következő tudományos fokozatokban, címekben, szakmai közéleti elismerésekben, munkahelyi előrelépésben, pozíciókban, s nem mellesleg jövedelemben is tükröződik. Ezek között erős kölcsönhatás van, általában segítik és erősítik, aránytalan vállaláskor és terheléskor viszont gyengíthetik egymást. A teljesítményekben és elismerésekben a dolgok logikája szerint fokozatos az előrehaladás, a beosztások (besorolások) ugyancsak előre mennek,¹ a kapcsolódó vezetői pozíciók viszont „forgandóbbak”.

Ez az írás csak annyira vállalkozik, hogy elsősorban számadatokkal bemutassa az utóbbi (bő) évtizedben a hazai felsőoktatási/tudományos szférában kialakult és többnyire stabilizálódott tudományos és oktatási „pályapiramisok” alakulását. Ez a közeg döntően két intézményrendszerben testesül meg, az egyetemeken (és a lassan már alig maradó

főiskolákon),² valamint az akadémiai (és mellettük az ugyancsak alig létező ipari és állami) kutatóintézetekben. Az egyetemeken a pályának közismerten négy állomása van: tanársegéd, adjunktus, egyetemi docens és egyetemi tanár (=professzor). A kutatóintézetekben (és egyetemi kutatói státuszokban) öt: tudományos segédmunkatárs, munkatárs, főmunkatárs, tanácsadó és kutatóprofesszor. Sem a munkahelyi beosztásokat, sem a vezető pozíciók számszerűségét nem vizsgáljuk, elsősorban a szakmai teljesítményt és előrehaladást tükröző *academic* állomásokkal foglalkozunk, de utalunk ezek és az előzőek kapcsolatára.

Az ebben a közegben élők számára a pálya lehetőségei többnyire közismertek és áttekinthetők, viszont a közvetlenül nem érintettek körében, a széles közvéleményben, olykor a médiában is nagyon vegyes tájékozottsággal, olykor tájékozatlansággal találkozhatunk.

Belépés a pályára

A tudományos minősítési rendszernek nem része, de értelemszerűen alapja, belépőjegye a **diploma**. Korábban ez az *egyetemi diploma* volt, s a közvéleményben még ma is jobbra

¹ Vannak pályák, ahol sokfokozatú és szinte kihagyhatatlan a ranglétra (például a katonák, rendőrök), vannak, ahol ennek sem formalizmusa, sem szerepe nincs (például a színészek).

² Jelenleg huszonkilenc egyetem és hét alkalmazott tudományegyetem van.

ez a fogalom él. Egy évtizede, a három ciklusos, ún. Bologna-rendszerű képzési szerkezet³ hatályba lépése óta helyette a *mesterfokozat* (MA, MSc) szerezhető meg. A kettő formailag, jogilag egyenértékű.⁴

A tudományos pálya első állomása az 1993-as felsőoktatási törvény (URL1) hatályba lépése óta a hazánkban egyetlen **tudományos fokozat**, az ún. **PhD** (*philosophiae doctor*; *Doctor of Philosophy*), a művészetek terén az ezzel egyenértékű **DLA** (*Doctor Liberarium Artium*, *Doctor of Liberal Arts*).⁵ Ez az egyetemek akkreditált doktori iskolái, illetve fokozatszerzési eljárásai keretében szerezhető meg – szervezett doktori képzés keretében vagy egyéni felkészülés és kutatás alapján. A PhD megszerzésének négy követelményét a törvény rögzíti. A fokozatszerzés rendszerében 2016 szeptembere óta változások vannak: a doktori képzés ideje – a rendszerint kevésnek bizonyult háromról – 2×2 évre nőtt, az első ciklus a *képzési és kutatási*, a második – egy komplex vizsga sikeres letétele után – a *kutatási és disszertációs szakasz*. Az egyénileg felkészülők a komplex vizsga letételével kerülhetnek doktori hallgatói jogviszonyba, s kapcsolódhatnak be az utóbbi szakaszba.

A PhD a törvény szerint azt igazolja, hogy tulajdonosa „tudományos feladat önálló megoldására képes”, így a továbbhaladás *sine qua non*-ja mind az egyetemeken, mind a kutató-

intézetekben. A doktori fokozat szükséges és elégséges feltétele a pályán maradásnak – természetesen folyamatos eredményes feladatellátás mellett. PhD-val a felsőoktatásban rendszerint adjunktus lesz, majd „maximum” egyetemi docens, illetve főiskolai tanár lehet az oktató, kutatóintézetben (kutatói státuszban) tudományos főmunkatársi besorolást kaphat, s idővel többnyire kap is.⁶

Állomások a pályán

A továbblépés állomásai a két pályatípusban (foglalkozási körben) részben különböznek. A felsőoktatásban az *egyetemi tanári* címhez (kinevezéshez) a mai törvény szerint (ismét) *habilitáció* szükséges.⁷ Bár a törvény a professzori kinevezéshez nem írja elő az MTA doktora címet, és így ez nem általános gyakorlat, de „igényes” egyetemek (elsősorban tudományosan erős karaik) – minőségük érdekében – autonóm döntéssel, gyakorlatilag előléptetési kritériumként kezelik. A kutatóintézetekben, illetve a felsőoktatásban kutatói munkakörökben a *tudományos tanácsadó* beosztás feltétele, egyben szinte garanciája az *MTA doktora* cím. Az akadémikusok pedig *kutatóprofesszori* beosztást⁸ kapnak, az oktatók körében az egyetemi tanárságnál „nincs fentebb”.

A **habilitáció** „az oktatói és az előadói képesség, valamint a tudományos teljesítmény

mum öt évvel lefolytatott, az eredményes kutatói habitust mérő és elfogadó belső habilitációs eljárás (például ATOMKI).

⁷ A negyvenes évek végéig meglévő habilitációt 1993-ban hozta vissza a törvény professzori kinevezési kritériumként, 2005-től ez szünetelt, 2011 óta ismét a törvényben van, 2016-tól ismét kritérium.

⁸ A magyar jogrend szerint a *professzori* cím viselésére a köztársasági elnök által kinevezett egyetemi tanár jogosult, de *kutatóprofesszori* címet például egy kis főiskola szenátusa önmaga is megíthet (URL1).

intézményi megítélése”. Az Nftv. (Nemzeti felsőoktatási törvény) szerint feltétele legalább öt éves PhD-fokozat, vele együtt folyamatos önálló tudományos, illetve művészeti tevékenység, nyolc féléves felsőoktatási oktatói gyakorlat. Az az egyetem és abban a tudományág(ak)ban jogosult nyilvános, az eredményeket bemutató és azokat értékelő eljárás alapján a **dr. habil.** cím odaítélésére, amely(ek)ben doktori iskolája akkreditációt nyert. Az egyetemek nemcsak saját oktatóikat habilitálják, hanem másokét is, mert azok így tudnak egy-egy tudományágban professzori kinevezést kezdeményezni. Kutatóintézeti munkatársak is habilitál(hat)nak, mert körükben is jelentős az ambíció professzori vagy intézetükben tudományos tanácsadói kinevezésre. Az előbb említett „igényes” egyetemeken a habilitációt rendszerint már az egyetemi docensi kinevezéshez előírják, így mára (ismét) elég heterogén kinevezési követelményrendszer alakult ki, s ennek országos homogenitása nemigen várható. Ezért fontos tudni, hogy melyik egyetem adta a címet, illetve a docensi kinevezést.

A (mester)diplomáért, a PhD-fokozatért és a dr. habil. címért az egyén kezdeményez(het) eljárást, megszerzésükben számszerű korlátok sincsenek, az értékelés, az odaítélés – oktatási és kutatási kritériumok alapján – egyetemi hatáskör, az utóbbiaknál azzal kibővíve, hogy a törvény előírja külső, nem saját egyetemi szakemberek bevonását az értékelési eljárásokba.

Az *oktatói pálya* zenitje az **egyetemi tanári** – jog szerint is **professzori** – cím. A köztársasági elnöki kinevezéssel nem szükségszerűen, bár szinte kivétel nélkül együtt jár az egyetemi/főiskolai alkalmazás és besorolás. Társadalmi presztízse is igen magas, (ezt az elnöki kinevezés is erősíti) – a cím konkrét és a szó

gyakori átvitt értelmében („valaminek a professzora”). A törvény szerinti feltételei a doktori fokozat (vagy a törvényben meghatározott művészeti és sportdíjak), nemzetközi szakmai elismertség, kiemelkedő tudományos kutatói, illetve művészi munkásság, a hallgatók, a doktori képzésben részt vevők, a tanársegédek tanulmányi, tudományos, illetve művészi munkájának vezetése, idegen nyelvű publikációk és előadások – és 2012-től ismét a habilitáció. A kinevezési folyamat első lépése a rektor által kiírt pályázat, ami mögött intézményi szükség (például doktori iskolához törzstagság) és/vagy megfelelőnek ítélt személyi teljesítmény, kvalitás van, ami jó esetben az egyén és az egyetem közös érdekében előáll. A benyújtott pályázatot az egyetem szenátusa értékeli,⁹ támogatása esetén a rektor kezdeményezi a címadást a miniszternél, majd ő a köztársasági elnöknel. Hazánkban az eljárás fontos eleme, hogy a pályázóról szakértői véleményt kell kérni a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottságtól (MAB) (kivéve a hittudományokat), amely egy jól kiértékelte nyilvános kritériumok szerint értékelő szakértői és szakbizottsági bázison alapszik és működik.¹⁰ A MAB, illetve Felülvizsgáló Bizottsága véleménye a minisztert jogilag nem köti. A mindenkor miniszter eddig mindig – nem kevés esetben, de mindig indoklás nélkül – csak nemtámogató MAB-veleményt írt felül, támogató véleményt sohasem opponált. Az előbbi esetekben a tudomány alaptörvényben rögzített alkotmányos autonómiája sérül.

⁹ Sokan vitatják a Hallgatói Önkormányzat szenátusi képviselőinek gyakran blokkszavazás jellegű „perdöntő” lehetőségét/gyakorlatát ebben az alapvetően tudományos kérdésben.

¹⁰ A MAB az MTA doktori címmel a professzori kinevezés tudományos követelményeit teljesítettnek tekintti, a többi esetben is ehhez viszonyít.

A *kutatói pálya* zenitje a **Magyar Tudományos Akadémia doktora** cím. Az egyéni kezdeményezéssel benyújtott pályázat, illetve a testületi odaítélés szakmai feltételei világosak: PhD-fokozat, annak megszerzése óta elért eredeti tudományos eredmények, mértékadó hazai és nemzetközi tudományos körök előtti elismertség, iskolateremtő habitus, kiemelkedő tudományos kutatói munkásság, ezt összefoglaló doktori mű. Országosan egységes mérce alapján az eljárást, benne a nyilvános védést, az Akadémia testületei folytatják le, ennek következtében homogénebb a színvonal. Itt jól érvényesül a tudomány autonómiája, másnak nincs sem odaítélési, sem felülrési joga. A köznyelvben *nagydoktor*ként (angol rövidítéssel DSc) emlegetett cím megszerzése bárki – egyetemi, kutatóintézeti, bármely más intézményi munkatársak, sőt „szabadúszók” is – számára nyitott lehetőség, számszerű korlát nincs.

A **Magyar Tudományos Akadémia – levelező**, illetve **rendes – tagja**, röviden az *akadémikus* cím a legrangosabb hazai tudományos elismerés, „csúcs a zenit fölött”.¹¹ Új levelező tagtársaikat az akadémikusok – az MTA doktori közül meritokratikus alapon, osztályok közötti arányokat az Elnökség koordinálásával biztosítva, háromévente – publikus írásbeli ajánlással maguk jelölik és választják az ún. *akadémikusok gyűlésén*. Saját kezdeményezésre (formális pályázatra, önajánlásra) nincs lehetőség. A jelölések előkészítése érték- és érdekevezérelt „komplex” folyamat, amelyből a szubjektív, informális háttérelmek és az érintettek sem zárhatók/maradnak ki. Az akadémiai törvény összesen 365 hazai akadémikust, ezen belül 200 hetven

év alattit engedélyez.¹² Az ajánlottaknak (tagjelölteknek) formálisan nincs aktív szerepük a folyamatban, sem értekezés, sem nyilvános prezentáció, sem értékelő (bírálati) szakasz nincs.¹³ A már megválasztott tagok (vitamentes) nyilvános székfoglalója hagyományosan ünnepi „visszaigazolása” kíván lenni a taggá választás megalapozottságának. Az MTA *külső* (magát magyarnak valló), illetve *tiszteleti* (nem magyar nemzetiségű) tagjait – ugyancsak meritokratikus alapon – a külföldi tudományos közösség köréből választja a testület. Jelenleg 198 külső és 224 tiszteleti tag van, együtt többen, mint a hazaiak (URL3).

A fenti rövid leírásokról az *1. táblázat* tartalmaz lényegkiemelő áttekintő képet.

E vázolt tudományos minősítési rendszer adatairól országos képet mutató információk érhetők el részben az Országos Doktori Tanács (URL4), részben az MTA- (URL5), részben az EMMI-oldalakon.¹⁴ Van a felsőoktatási törvényben még több más elismerő, jutalmazó cím, mint például *doctor honoris causa* (Bazsa, 2015), címzetes egyetemi vagy főiskolai tanár, docens, továbbá magántanár, mester-tanár, mesteroktató, *professor emeritus* (találékony intézményi kibővítésekkel *rector* és több másféle *emeritus*), és természetesen van igen sokféle – hazai és külföldi – állami, társadalmi, egyetemi, akadémiai elismerés, tagság, kitüntetés, díj, de ezek valós – vagy olykor feltűnően hiányzó – szakmai relevanciáját és súlyát igen nehéz megállapítani.

¹² A Francia Akadémiának (*Académie française*) szigorúan mindig maximum negyven, a „britnek” (*Royal Society*) változó, jelenleg 1612 tagja van.

¹³ Az MTA doktora és az akadémikus címmel életfogytiglan (utóbbinál részleges özvegyi) havi tiszteletdíj jár.

¹⁴ Az MTA doktora cím adataiért dr. Bereczky Áron főosztályvezetőt, az EMMI adataiért dr. Havady Tamás főosztályvezetőt illeti köszönet. Jelen írás csak publikus adatokat tartalmaz, és csak ilyenekre épül.

¹¹ Ez a viszonyítás a zenit szó értelméhez nem igazán logikus, de talán megengedhető és érthető képkötés.

	MA-, MSc-diploma	PhD-fokozat	dr. habil cím
kezdemenyező	a hallgató	a doktorandusz	a PhD-doktor
eljárás rend elemei	diplomamunka, egy bíráló, nyilvános védés	értekezés, két bíráló, nyilvános védés	tézisek, két bíráló, nyilvános előadások, vita
értékelő testület	záróvizsga-bizottság	védési bizottság	bíráló bizottság
odaítéló/döntő szerv	záróvizsga-bizottság	egyetemi doktori tanács	egyetemi habilitációs bizottság
keretszám	nincs	nincs	nincs
további lehetőség	PhD	habilitáció, MTA doktora	egyetemi tanári cím

1. táblázat • A hazai tudományos minősítési rendszer áttekintése

Sikerek a pályán

Ezeknek a címeknek és fokozatoknak hosszú hazai és nemzetközi történetük van, amiről külön tanulmány(oka)t olvashatunk (például Reszkető – Váradi, 2003). Első, folyamatosan működő egyetemünknek, a mai ELTE-nek 1635 óta voltak/vannak professzorai, és akkortól ítélt meg doktori fokozatokat, s aztán ugyanígy az újabb egyetemek is.¹⁵ Ez a joguk 1951 és 1957 között szünetelt. A habilitáció nálunk 1951-ig az egyetemi magántanári cím feltétele volt (URL6), akkor mindkettő megszűnt. Az 1993-as felsőoktatási törvényben a habilitáció professzori kritérium, a 2005-ös nem írja elő, a 2011-es újra visszahozta. Az MTA doktora cím elődje az 1953-ban rendszeresített „... tudományok doktora” fokozat – a kettő ma egyenértékű. Az Akadémiának 1830 óta vannak tagjai, akkor mindössze 21 rendes tag volt (URL2).

Ezek a funkcióban, tartalomban, követelményekben bekövetkezett nem jelentéktelen változások, és az elérhető adatok korlátai

¹⁵ Ma már huszonkilenc egyetem és hét alkalmazott tudományok egyeteme működik hazánkban.

ahhoz vezetnek, hogy egy mai reális helyzet-képhez elégséges az utóbbi évtizedet áttekinteni, amióta a jelenlegi rendszer stabilitást mutat. Ezt a stabilitást a 2. táblázat adatai elég jól igazolják. Azt rögtön le kell szögezni, hogy a táblázat természetesen nem ugyanannak a (két-három-négy évtizednyi) korosztálynak az előrehaladását tükrözi. Ezzel együtt a rendszer egy „megnyugodott” (kémikusként szívesen írom) *steady state* állapotot mutat: karakteresen hosszabb le-fel trendek nincsenek benne, csak egy természetesnek tekinthető ingadozás/szórás – a helyzetet jól jellemző átlagértékek körül.

Az adatok – tetszés szerint – egy vagy két összefonódó piramisba rendezhetők. A közös alap a hazánkban évente kiadott közel húsz ezer releváns diploma, majd az erre épülő évi közel ezerkétszáz odaítélt PhD-fokozat.¹⁶ Ez nem azt jelenti, hogy a diplomások csak kb. 6%-a lenne képes fokozatot szerezni, sokkal

¹⁶ Ebben az évtizedben a doktori.hu adatai szerint 417 PhD-fokozatot is honosítottak egyetemeink (URL4). A nevek alapján becslülve közöttük kb. 350 magyar állampolgár lehet, akik gyakran a legkiválóbb egyetemeken (Harvard, Oxford) szereztek PhD-fokozatot.

	egyetemi/ mester oklevél	PhD tud. fokozat	dr. habil.*	egyetemi tanár	MTA doktora	MTA levelező tag
2006	18 493	1012	(1)	124	112	–
2007	18 388	1059	(76)	108	111	27
2008	17 445	1141	210	104	78	–
2009	19 266	1376	208	116	77	–
2010	20 671	1275	238	123	88	30
2011	19 553	1234	287	118	71	–
2012	20 466	1242	253	92	57	–
2013	19 992	1069	279	94	95	26
2014	19 875	1154	260	118	86	–
2015	19 792	1206	304	116	64	–
évek száma	10	10	8	10	10	9
összesen	193 941	11 768	2039	1113	839	83
fő/év átlag	19 400	1177	255	111	84	9

2. táblázat • Az utóbbi évtizedben megszerzett/megítélt tudományos fokozatok/címek

(* Ez a [két szám] az átlagképzésben nem szerepel, mert torzítana, a 255-ös érték 8 év adatainak átlaga.)

inkább azt, hogy maximum ilyen hányada készül felsőoktatási/tudományos pályára. „Maximum”, mert egyik (kisebb) részük más – és ez a PhD-képzés céljának és motivációinak egyik fontos, eddigél nem kellő körültekintéssel elemzett kérdése –, de a tudományos, azon belül még inkább a kutatói tapasztalatot jól hasznosító pályákon, munkakörökben (például orvos, tanár, mérnök, innovatív menedzser) halad előre, nem kis mértékben már ilyen helyzetben/helyzetből szerzi meg (gyakran ún. egyéni felkészüléssel) PhD-jét. Bizonyára vannak, de alighanem csak kis számban, akik a presztízs, a névjegykártyán vagy a névtáblán megjeleníthető „Dr.” érdekében – ezzel együtt is elismerést érdemlően – szereznek fokozatot.

Az egyik piramis az *egyetemi karrieré*. A *habilitáció* döntően ennek építését szolgálja.

Mint említettük, szigorúbb követelményeket állító helyeken már az egyetemi docensi, törvényileg pedig mindenütt az egyetemi tanári kinevezés érdekében vagy reményében. Mivel a jog- vagy szabályrendszer ma ilyen, ez érthető és indokolt. Azt nehéz lenne pontosítani, hogy az évi ezerkétszáz doktor milyen hányada aspirál erre, de ha azt vesszük, hogy a felsőoktatási, illetve a kutatói állásban lévő diplomások aránya kb. 4:1, akkor ebből az következik, hogy az évente habilitáló kétszázötven fő az egyetemekhez sorolható kb. ezer friss doktor mintegy negyedét jelenti. Közülük – hangsúlyozva ismét, hogy különböző korosztályokról van szó – közel minden második (évente átlagban százötven fő) jut el az egyetemi tanári kinevezésig. Ha visszavetítjük ezt a diplomások számára, akkor 0,5% körüli professzori arányt látunk.

A másik piramis a meghatározóan *kutatói indítékú karrieré*, amelynek következő szintje a *Magyar Tudományos Akadémia doktora* cím. Már is jelezzük, hogy a nagydoktorság egyáltalán nem korlátozódik a kutatóintézeti pályához, sőt, biztosan többen vannak az egyetemeken dolgozó nagydoktorok (miként akadémikusok is). A 84 fős évi DSc-átlagot az ezerkettőszáz PhD-fokozatot szerzőre vetítve, az adódik, hogy kb. 7%-uk lesz az MTA doktora. Nehéz lenne olyan számot vagy arányt megjelölni, amelyhez képest ezt soknak vagy kevésnek minősíthetnénk. Annyit biztos mondhatunk: ez az arány egyértelműen karakteres különbséget mutat a két doktori – a PhD és a DSc – között.

Az *MTA tagság* a két piramis közös csúcsa. Minden akadémikus (néhány meglepő kivétellel) professzori vagy kutatóprofesszori státuszban van. Az akadémikusok száma, így a háromévente megválaszthatóké is, törvényileg limitált. Ezt elvileg (de az utóbbi években már alig) a 70 évet még nem betöltők, de elsősorban az adott ciklusban elhunyt akadémikusok száma szabja meg. Az utóbbi évtized négy ciklusában így megválasztott levelező tagok száma – csak az összevetés érdekében formálisan egy évre átlagolva – kerekben tíz. Egyszerűsítve: ez a nagydoktori címszerzések kb. tizede. A levelező → rendes tag előlépésben nincsenek számszerű korlátok, csak tömör követelmények (újabb jelentős tudományos eredmények), s ez két-három ciklus elteltével – igen kevés kivétellel – be is következik.

Szelekció a pályán

Az előrehaladási rendszer teljesítményelvű, meritokratikus, s az eljárásrend minden esetben egyéni megméretést és az arról – titkos szavazással, de nyilvános indoklással alátámasztott – testületi döntést jelent,¹⁷ ami

lehet *igen* és lehet *nem*. Ez a döntés szakmai bázison sehol sem fellebbezhető meg. Egyedül a MAB véleményezésében van ilyen, nem ritkán előforduló felülvizsgálati kérelmi lehetőség, de a MAB-vélemény ún. szakvélemény és nem döntés. Csak az eljárási hibákat lehet fellebbezni, ami olykor-olykor előfordul. Minden esetben van lehetőség – meghatározott idő, néhány év után – új eljárás indítására, ezzel, a korábbinál nagyobb teljesítmény alapján lehet és szokás élni. A megítélt fokozat/cím természetesen egy életre szól. Minden adományozónak (egyetem, MTA) joga van – utólag kiderült és dokumentált tények, például plágium okán – a cím/fokozat visszavonására. Ez néha nagy közéleti visszhangot vált ki, de gyakrabban „csendes”, nem széles publicitású belső eljárás.

A következőkben néhány „szelekciós” táblázatot mutatunk be – a hozzáférhető adatok alapján.¹⁸ A szelekció definiált kritériumok (követelmények) következménye, mert ezeknek az értékelési eljárásban nem minden pályázó/jelölt felel meg. A szelekció mértéke függ attól, mennyire reálisan – vagy netán túlzott önértékeléssel – méri fel a pályázó saját teljesítménye és a követelmények viszonyát, de függ attól, mennyire „szigorú” a bírálati eljárás. Látni fogjuk, hogy az intézményen belüli és az országos (MAB és Akadémia) megmérettetés eredményei között lényeges különbség van.

¹⁷ Kivételt, mint említettük, az egyetemi tanári kinevezési eljárásban a miniszter felülvizsgáló joga jelent.

¹⁸ Az adatok – elsősorban évest tekintve – nem mindig konzisztensek: az eljárások gyakran áthúzódnak a következő évre. Így például a MAB egyetemi tanári pályázatokról adott véleményének egy része csak a következő évi kinevezésekben realizálódik. A különböző időbeli eltérések a tízéves összegzésben és átlagolásban jól kiegyenlítődnek, elsősorban annak következtében, hogy markáns trendek semmiben sincsenek.

A *diplomaszerzés* sikerességével nem foglalkozunk, jóllehet sokféle adat mutat a sikertelenség magas, helyenként harmados, sőt feles arányára. Ez a „lemorzsolódás” a felsőoktatás fontos – mindmáig nem kellő súllyal kezelt – problémája.

A PhD tekintetében meg kell különböztetni azt, hogy a hároméves szervezett képzésben résztvevők milyen arányban jutnak el a fokozathoz, attól, hogy a fokozatszerzési eljárást – már (közel) kész disszertációval – megkezdők a szigorlati/bírálati/védési eljárás eredményeként milyen arányban sikeresek vagy nem (URL7). Az előbbi a rosszabb érték (az elhúzódozó folyamat miatt többféleképpen számolható) kb. 25%, és ez elsősorban a doktori iskolák fontos problémája. Tudományos értékelés lényegében csak az utóbbiak esetén van, témánk szempontjából ez a releváns adat.

PhD-fokozatszerzés sikere formálisan – a diploma, a nyelvvizsga és a közlemények meglétét tényként kezelve – a doktori szigorlat letételén és a benyújtott, két szakértő által bírált értekezés (vele a tézisek) bemutatásán és megvédésén múlik.

A doktori.hu adatbázisban (URL4) megjelent adatok szerint a megindított kerekben tizenkettőezer doktori fokozatszerzési eljárásból mindössze tizenkilenc volt sikertelen, és kilencvenkettő nem fejeződött be. (Ilyen kisszámú esetről nem érdemes további eloszlási adatokat értékelni.) A kb. 99%-os eredményesség túlzottan tűnik, s inkább az adatfelvitel hiányosságait, mintsem a valós helyzetet tükrözi. Bizonyára sok értekezés (tervezet) el sem jut a benyújtásig, a belső (téma-vezetői) értékelések, munkahelyi viták nem javasolják azt. Nem szándékunk most tartalmi elemzést készíteni, de a MAB akkreditációs eljárásainak tapasztalata is az, hogy még a sikeres fokozatszerzések mögött – és téma-

vezetők, doktori iskolák között – is meglehetősen nagy teljesítménykülönbségek vannak, például az értekezések újszerűségében vagy az annak alapját jelentő publikációk színvonalában és számában.

A *habilitációs eljárás* eredményességéhez mindenekelőtt a törvényben rögzített előzetes feltételeket és a benyújtott téziseket (van ahol értekezést) elfogadó habitusvizsgálat, majd a magyar és idegen nyelvű habilitációs előadás,¹⁹ az azt követő nyilvános vita pozitív értékelése szükséges. A doktori.hu adatbázis csak a habilitációs előadások meghirdetését tartalmazza, azok eredményét nem (URL4).

A MAB-hoz véleményezésre benyújtott *egyetemi tanári pályázatok* sorsa egyrészt a kiíró egyetem (végső soron ott a Szenátus) döntésén, illetve a MAB szakértői véleményén – és a miniszteren – múlik. Az elsődleges állásfoglalást – többoldalú értékelési rendszerre épülő szakértői és bizottsági vélemények alapján – a plénum hozza meg (T_{pl}: támogató, NT_{pl}: nem támogató). NT_{pl} véleményre a MAB Felülvizsgáló Bizottságától lehet újabb értékelést kérni, ami lehet T_{fvb} és NT_{fvb}. Ezek figyelembe vételével – vagy átlépésével – tesz javaslatot a miniszter a Köztársasági Elnöknek (KE) az egyetemi tanári kinevezésre. Ebben az évtizedben a MAB 364 pályázatot nem támogató (NT_{MAB}), közülük elég sok, szám szerint 64 miniszteri előterjesztés (a 3. táblázatban „Min. előterj.”) és köztársasági elnöki (KE) kinevezés történt. Ezek szakmai indoklása sajnálatosan nem ismert, mögöttük nyilván más jellegű támogatás volt.

¹⁹ Az egyetemi/mester diplomához egy idegen nyelv, a PhD doktori fokozathoz két idegen nyelv, az egyetem doktori szabályzatában előírtak szerint dokumentált ismerete, a habilitáció során viszont szabad előadás formájában kell a szakmai nyelvismeretet bemutatni.

E. t. pály.	2006	2007	2008	2009	2010	2012	2012	2013	2014	2015	10 év	%
össz. érk.	152	171	137	160	148	138	125	107	138	136	1413	100
T _{pl}	114	91	94	109	104	98	93	79	111	107	1000	70,7
NT _{pl} , T _{fvb}	4	12	1	6	7	4	2	8	3	2	49	3,5
T _{MAB}	118	103	95	115	111	102	95	87	114	109	1049	72,4
NT _{pl}	24	42	27	26	17	25	19	8	12	7	207	14,6
NT _{pl} , NT _{fvb}	10	25	15	19	21	11	11	12	12	20	157	11,1
NT _{MAB}	34	68	42	45	38	36	30	20	24	27	364	25,8
min. előterj.	6	5	9	1	12	16	–	7	4	7	64	4,5
KE kinevezés	124	108	104	116	123	118	92	94	118	116	1113	78,8

3. táblázat • Az egyetemi tanári pályázatok MAB-véleményezése és a kinevezések száma

Az MTA doktora cím megszerzésének feltételeit az Akadémia osztályai igen részletesen és szakmaspecifikusan szabályozzák (URL8). Az eljárás többlépcsős: a PhD-fokozat utáni szakmai teljesítmény értékelésére épülő habituszvizsgálattal kezdődik, amit a benyújtott értekezés három opponensi véleményre támaszkodó nyilvános vitája és végül a többszintű, indoklást tartalmazó testületi döntés zár. A nyilvános követelményrendszer jó lehetőséget ad a siker esélyének előzetes felmérésére, ezzel együtt az utóbbi évtizedben a benyújtott pályázatok negyede (25,8%) nem volt sikeres. A 167 elutasított és a 317 visszavont/megszüntetett pályázat mögött sokféle ok van, mindenesetre ezek az adatok erős szelekcióra utalnak. A tudományos osztályok között viszonylag jelentős a különbség: 62,8% a legkisebb, 90,2% a legnagyobb sikerarány.

Az Akadémia levelező tagjává – a törvény szerint – az az MTA doktora választható, aki tudományát elismerten és különösen magas színvonalon, alkotó módon műveli. A meritési bázis 1500–2000 fő, mert a kb. 2700 „nagy-doktor” (URL9) közül a legújabbak még, a

nem aktívak már nem esélyesek. A szelekció első lépése: kiket ajánlanak közülük az akadémikusok levelező tagnak az adott ciklusban. Ezt keretszámok nem korlátozzák, ehhez képest – szinte meglepő módon – az évtized 4 ciklusában közel azonos számú, 154–140–141–117, ebben a folyóiratban nyilvánosságra hozott, szakmailag megindokolt ajánlás volt. A következő lépésben az adott osztály több mint 50%-os támogatását kell elérni. Az 5. táblázat szerint ez már erős szűrő, a titkos szavazás eredményeként az ajánlottak alig több mint egynegyede (27,7%) jutott át rajta. A harmadik szelekciót a törvényben rögzített említett akadémikusi létszám jelenti. Ez a legutóbbi ciklusokban az eredeti ajánlások kb. ötödénél eredményezett/engedett levelezőtagságot. A rendes tagok választási folyamata ugyanilyen. Jelenleg 308 rendes és 56 levelező tagja van az Akadémiának. Utóbbiak közül 26-ot most választottak meg, 26-ot három évvel ezelőtt. Mindössze négyen vannak, akik több ciklus óta levelező tagok, vagy mert nem kaptak ajánlást, vagy nem kapták meg a rendes tagsághoz szükséges többségi osztálytámogatást.

osztályok	összesen benyújtott pályázatok		MTA doktora címet nyertek		elutasított pályázatok		visszavont, megszüntetett pályázatok	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
I. Nyelv- és irodalomtudományok	217	73,3	159	73,3	17	7,8	41	18,9
II. Filozófia és történelem-tudományok	242	72,7	176	72,7	21	8,7	45	18,6
III. Matematikai tudományok	115	88,7	102	88,7	4	3,5	9	7,8
IV. Agrártudományok	177	76,3	135	76,3	14	7,9	28	15,8
V. Orvosi tudományok	335	76,4	256	76,4	18	5,4	61	18,2
VI. Műszaki tudományok	178	73,6	131	73,6	25	14,0	22	12,4
VII. Kémi tudományok	192	88,0	169	88,0	7	3,6	16	8,3
VIII. Biológiai tudományok	193	90,2	174	90,2	8	4,1	11	5,7
IX. Gazdaság- és jogtudományok	215	62,8	135	62,8	31	14,4	49	22,8
X. Földtudományok	115	72,2	83	72,2	11	9,6	21	18,3
XI. Fizikai tudományok	163	87,1	142	87,1	9	5,5	12	7,4
egyéb (vallástudomány, interdiszciplináris)	7	42,9	3	42,9	2	28,6	2	28,6
összesen	2149	77,5	1662	77,5	167	7,8	317	14,8

4. táblázat • Adatok az MTA doktora cím megszerzéséről (2006–2015)

	egyéni ajánlás: minimum 3 akadémikus	illetékes osztály támogatása: >50%	megválasztás: akadémikusok gyűlése >50%
2007	154	48	28
2010	140	51	31
2013	141	40	26
2016	117	34	26
	552	153 (27,7%)	109 (19,7%)

5. táblázat • Adatok az Akadémia levelező tagjainak választásáról

A szelekciós számadatokat áttekintve, de ezzel nem szigorúan a minőséget értékelve, az látszik: azok igen mérsékelt szűrést mutatnak az egyetemeken belüli – doktori fokozatszerzési és habilitációs – eljárásokban. Érdemi szakmai szelekció a MAB egyetemi tanári véleményezési és az akadémiai doktori pályázati rendszerben érvényesül: ez növeli a címek értékét. Érdekes módon nagyon hasonlók az arányok: mindkét eljárásban háromnegyedük sikeres, negyedük – első kísérletre – nem az. Ez azt mutatja, hogy a zenit-re feljutni egyik pályán sem könnyű: meghatározóan erős kritériumok alapján jó teljesítménnyel lehet. A verseny igazából az előbbi-

ek teljesítéséért és nem elsősorban a pályázók között folyik. Az akadémiai tagság elnyeréséhez a kiemelkedő teljesítmény önmagában nem mindig elég, abban a törvényi létszámkorlát, az osztályok közötti arányok tartása – s bizonyára az akadémiai világ belső viszonyai – sajátos belső szelekciót okoznak.

Kereszthatások a pályán

A 6. táblázat adatai viszonylag szoros, de jóval nem előírt és messze nem automatikus korrelációt mutatnak a tudományos fokozat/címek és a felsőoktatási beosztások között. A kapcsolatot gyakran befolyásolja az intézmény pénzügyi helyzete: számos példa ismert,

	egyetemi tanár	főiskolai tanár	egyetemi docens	főiskolai docens	adjunktus	tanársegéd	összesen
MTA-tag	75	1	1	1	1	0	79
DSc	809	3	42	3	4	1	862
PhD (CSc, dr. univ.)	692	547	3664	826	3261	510	9500
nincs fokozata	27	23	78	218	564	2070	2980
összesen	1603	574	3785	1048	3830	2581	13 421
+ részmunkaidősök	144	41	254	107	345	310	1201

6. táblázat • A felsőoktatási besorolások és tudományos fokozatok/címek kapcsolata

ahol például a nagydoktorok egyetemi tanári, vagy a PhD-doktorok egyetemi docensi elő nem lép(te)sének anyagi oka van (legtöbbször a súlyos bérhány). 2016-ban ötvenhét oktató volt akadémikus vagy nagydoktor, de nem egyetemi tanár. Ugyanakkor az 1603 professzor közül 719-nek, azaz 43%-nak nincs ilyen akadémiai címe. A művészet terén a DLA után nincs „nagydoktori” lehetőség, a huszonegy DSc nélküli egyetemi tanár többsége ilyen (sőt újabbán néha a DLA/PhD sem kritérium). A habilitáltak arányát nem indokolt számítani, mert egy évtizedig ez nem volt kinevezési feltétel. Az egyetemi docensek és főiskolai tanárok döntő többsége PhD-doktor (illetve kandidátus), az adjunktusok között is ők vannak – 85%-os – többségben, azaz a jogilag nem megkülönböztetett egyetemi/főiskolai adjunktusok 15%-ának (még?) nincs fokozata/címe. A tanársegédeknel nagyjából fordított ez az arány, kb. 20%-uknak már van doktori fokozata (és bizonyára várják az előrelépést).

A táblázat utolsó sorából most mindössze annyi következik, hogy a felsőoktatás oktatóinak jó 90%-a főállásban (teljes munkaidőjű munkaviszonyban) van intézményével, más oldalról közelítve kb. minden tizedik részmunkaidős, többé-kevésbé hasonló besorolási aránnyal, mint a főállásúak.

Kitekintés a pályáról

Az írás a hazai oktatói-kutatói karrierrendszert mutatta be vázlatosan. Az látszott, látszik belőle, hogy ez a kissé bonyolult, sajátos magyar rendszer működik, nyilván nem hibátlanul, de a maga módján eredményes és több tekintetben hatékony. „Beállt”, nincsenek jelek és szándékok érdemi módosítására, bár vannak kritikussai. Nagy hiba lenne azonban azt gondolni, hogy ennyiből áll a pálya.

Egyrészt a magyar társadalom veszi körül ezt a játékkeret, és ez a tér annak szerves, ma egyre kevésbé bezárt része. Mindkét irányban átjárható pályahatárok vannak, és ennek így kell lennie, sőt ezt segíteni kell. Ez abban is megnyilvánul, hogy többek (sokak vagy kevesek, megítélés kérdése) erről a pályáról indítanak karriert, és valamelyik fázisban külső pályán építik azt tovább: iparban, szolgáltatásban, államigazgatásban, politikában. Arra is van számos egészséges és szükséges példa, bár bizonyára kevesebb, hogy kívülről lépnek erre a pályára, többnyire már elismert szakemberként: főorvosok, főmérnökök, kutatóvezetők, muzeológusok, bankárok, építészek, színészek, sportedzők stb. – olykor csak egyéni „lex-X.Y.” kikapun át. Sőt arra is, hogy néhányan – jó értelemben – egyszerre működnek a pályán belül és kívül, egészséges kapcsolóként.

A tudomány s vele összefüggésben a felsőoktatás és a kutatás bármennyire is nemzeti ügy, meghatározóan mégiscsak nemzetközi mércén értékelendő. A hazai elismerés és előrehaladás a pályán aligha megkerülhető. Ugyanakkor egyéni és közös teljesítményünk – bátran mondhatjuk, fontos – értékmérője a nemzetközi ismertség és elismertség. Elég talán Eötvös Lorándot idézni – jóval a sokak által nem kedvelt tudománymetria előtti korból: „Csak az az igazi tudomány, amely világra szól; s ezért ha igazi tudósok és – amint kell – jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlóját olyan magasra kell emelniünk, hogy azt határainkon túl is meglássák és megadassák neki az illő tiszteletet.” Ez ma a globalizáció korában egyre inkább érvényes és fontos szemlélet és gyakorlat. A nemzetközi mézönyben pedig elsősorban a teljesítményt, az új eredményeket keresik és értékelik, s kevésbé a hazai pályán elért pozíció a mérvadó.

Hogy hol tartunk e téren? Számottevő-e a magyar kutatási eredmények megjelenése és visszhangja nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi folyóiratokban, kiadványokban, vagy mondjuk milyen a meritokrácián alapuló részvételünk és szerepünk nemzetközi szakmai szervezetekben, megjelenésünk rangos konferenciákon, sikerünk európai uniós pályázatokon?²⁰ Erre nézve a magyar tudományról rendszeresen összképet adó akadémiai beszámolókra utalunk (URL5).

A kifelé és befelé nyitottság és mozgás országunk határán át is létezik. Biztosan aszimmetrikus: többen mennek, többnyire véglegesen külföldre, mint külföldiek hozzá. Ha az Akadémia kb. kétszáz külső (azaz magát magyarnak valló) tagját nézzük, legalább felük itthon kezdte karrierjét, és cserélt

hazát, ha szívet nem is feltétlenül. Jóval kevesebben érkeztek hozzánk véglegesen. (A szomszédos országokból áttelepült magyar tudósok külön csoportot képeznek.)

De az oktatás tekintetében is egyre nyitottabb a pálya: fiataljaink nagy számban tanulnak kiváló külföldi egyetemeken, akár részidős formában (például Tempus-, Erasmus-csereprogramok), akár teljes képzésben. Keresettek a magyar doktoranduszok, posztdoktorok, ugyanakkor egyre növekvő számban tanulnak nálunk külföldi fiatalok, az orvosi szakmákban (több ok következtében) már kifejezetten sokan. E téren egy átfogó kitekintéshez – adatokkal és okokkal – egy másik tanulmányra van, volna szükség.

Tennivalónk – tudományt művelőknek, alkalmazóknak és támogatóknak – még bőven van.

Kulcsszavak: *PhD doktori fokozat, habilitáció, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB), Hungarian Academic Career*

URL2: <http://tinyurl.com/hlnbusd>

URL3: http://mta.hu/mta_tagjai

URL4: www.doktori.hu

URL5: www.mta.hu

URL6: <http://tinyurl.com/zecdlke>

URL7: Mihály György: PhD fokozatok nyomában –

<http://tinyurl.com/gr3ldp6>

URL8: <http://tinyurl.com/jggi6u5>

URL9: http://mta.hu/mta_doktorai

URL10: <http://tinyurl.com/ztf6utro>

IRODALOM

Bazsa György (2015): Tudományegyetemeink díszdoktorai. *Debreceni Szemle*. 22, 145–160 • <http://tinyurl.com/j66x4mm>

Rszkető Petra – Váradi Balázs (2003): Elöl-hátul doktor. A tudományos címek mai rendszerének kialakulása. In: Kovács János Máttyás (szerk.): *Zárva várni Nyugat*. Budapest: Sík, 313–346. • <http://ketezer.hu/2002/05/elol-hatul-doktor/>

URL1: <http://tinyurl.com/hylwlr0>

VAN-E SZAMÁRLÉTRA A TUDOMÁNY MENNYORSZÁGÁBA?

Vámos Tibor

az MTA rendes tagja
vamos@sztaki.hu

Ahogy vesszük! Ha végigtekintünk a sok, magára sokat adó ország akadémiainak taglistáin, a csípősebb kritikus sok mindenféle számárlétrát regisztrálhat. Ki-kinek a barátsága, rokonsága, lekötelezettsége és lekötelezési szándéka révén lett kiválasztott, hányan voltak a politika kegyeltjei, hányan egyéb méltóságuk, egyházi rangjuk, főnemesi címük révén lettek akadémikusok, hányan lettek a tudománytörténet joggal elfelejtett ismeretlenjei, és mindezekkel szemben hányan voltak a tudományos haladás olyan lángeszű nagyjai, akik sohasem kerültek a kiválasztottak közé.

A józan megalkuvó minderre azzal a rétegstatistikával válaszolhat, hogy az akadémiaikban a társadalom mindenféle csoportját tekintve általában igen magas volt a szellemi színvonal, magasabb, mint a többi csoport átlaga.

Az osztályozásokra és szabályozásokra beállított illetékesek, akadémiaikon belül és kívül, mindezt jogosan bírálva bonyolult és szerintünk objektív mércéket és létrákat (most kerülöm a jobb sorsra érdemes csacsikat) konstruáltak a csalhatatlan kiválasztás biztosítására. Ezek megítélése is csatlakozik a józan megalkuvó nézeteihez: a mércék a maguk átlagában bizonyosan javítanak a szarvas (másik érdemes állat!) hibák és visszaélések

elkerülésében, de mint minden átlagokkal dolgozó rendszer, sokszor éppen a rendkívülit, azaz a tudományban a zseniszerűséget szűri ki, és valóban jól járható létrát szolgáltat az igyekvő középsernek.

Mint mindenre, arra is van példa, hogy igazi, korszakalkotó géniuszok kettes és hármas ugrásokkal termettek a kisebb szellemek számára méretezett létrák tetején.

Mindez számomra azt sugallja, hogy a pontozások és szabályozások regulázása nem anatómára ítélt valami, lehet valóban hasznos szűrő is, főleg ha *cum grano salis*, megfelelő értelemmel használják, és megengedi ezt a megfelelő értelmet az értelem jegyében, de nagyon másodrendű abban a bonyolult, nem szabályszerű szférában, amelyben a tudomány haladhat.

Nascitur; születik. A tudományokat megforgató (paradigmaváltó?) nagy személyiségek nagy képességekkel születnek, ebben nincs kivétel, de van hozzá sok példa, amikor a született tehetség nem tud érvényesülni, akár belső, akár külső körülmények hatására. A képességeket lehet fokozni, ápolni, de nélkülük semmi nagyság sem *születik*.

A nagy fordulatok azonban nemcsak egy legendákkal övezhető óriáshoz fűződnek, hanem esetleg hosszan érlelődő, de viszonylag hirtelen felszínre törő kultúrákkal és ezekhez